

Börries Kuzmany, *Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*, Wien-Köln-Weimar 2011, Böhlau Verlag, ss. 406

Położonym na granicy między Habsburską Monarchią a Rosyjskim Imperium Brodom przypadało na mapie Galicji miejsce zgoła wyjątkowe. Na przełomie XVIII i XIX stulecia kwitnący ośrodek handlowy, siedziba jednej z najważniejszych gmin żydowskich prowincji, z racji zamieszkującej go licznej, a zarazem wpływowej grupy wyznawców religii mojżeszowej niekiedy zwany Galicyjską Jerozolimą, po dziesięcioleciach prosperity, w drugiej połowie XIX w. mocno podupadł. Utrata przywilejów celnych, zmiany w międzynarodowym handlu, powodujące dotkliwe straty pożary (1859, 1867) złożyły się na kryzys, z którego temu ważnemu centrum gospodarczemu oraz intelektualnemu nie udało się już podnieść, a jego upadek stał się nieomalże przysłowiowy¹.

Fenomen tego miasta od dawna przyciągał uwagę badaczy – szereg poświęconych miastu monografii, przyczynków i szkiców otwierają już w połowie XIX w. znane prace Tymoteusza Lipińskiego (*Miasto Brody z dawnymi przynależnościami*, Warszawa 1851) oraz Sadoka Barącza (*Wolne miasto handlowe Brody*, Lwów 1865). Z późniejszych tytułów należy odnotować zachowującą nadal dużą wartość rozprawę Tadeusza Lutmana *Studja nad dziejami handlu Brodów w latach 1773–1880* (Lwów 1937) oraz przydatne *Obrazki z przeszłości Brodów i powiatu Brodzkiego* (Brody 1938) Edmunda Bernhauta. Ostatnie lata zaś przyniosły dzieło wybitnego badacza historii Galicji Wschodniej Jakuba Honigsmana *Evrei goroda Brody (1584–1944)*, L'vov 2001).

¹ T. Lutman, *Studja nad dziejami handlu Brodów w latach 1773–1880*, Lwów 1937, s. 129, 135 n.

Wyjątkowe znaczenie miasta, jego specyfika, powoduje, że temat trudno uznać za wyczerpany. Co więcej, z racji wielokulturowego charakteru tego ośrodka może on być dla dzisiejszych badaczy wyjątkowo atrakcyjny. Trudno się więc dziwić, iż zdecydował się go podjąć związany z Uniwersytetem Wiedeńskim austriacki historyk Bőrries Kuzmany². Wyniki swoich dociekań przedstawił w rozprawie doktorskiej „Die Stadt Brody im langen 19. Jahrhundert — eine Misserfolgsgeschichte?” z 2008 r.³ Praca została przyjęta bardzo przychylnie, m.in. wyróżniono ją przyznawaną przez Verband der Osteuropahistorikerinnen und -historiker nagrodą im. Fritza T. Epsteina⁴. Wysokie oceny zdecydowały o udostępnieniu jej szerszemu gronu czytelników. W zmodyfikowanym nieco kształcie, pod tytułem *Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*, ukazała się ona nakładem renomowanego wydawnictwa Böhlau.

Na tle dotychczasowych pozycji poświęconych historii Brodów recenzowana książka stanowi wyjątkową próbę całościowej analizy skomplikowanej rzeczywistości społeczno-gospodarczej miasta w okresie prawie stu pięćdziesięciu lat habsburskich rządów.

Mimo tak zawiłej materii historycznej konstrukcja pracy pozostaje przejrzysta. Dzieli się na ona trzy zasadnicze części. W pierwszej — „Wirtschaftlicher Aufstieg und Fall der Stadt Brody” (Gospodarczy awans i upadek miasta Brody) Autor skupia się na zagadnieniach gospodarczych, przedstawiając dzieje rozkwitu, a następnie ekonomicznej katastrofy miasta. Druga — „Eine Aussergewöhnliche galizische Kleinstadt” (Niezwykłe małe miasto galicyjskie) koncentruje się wokół problemów społecznych, przybliżając życie ośrodka zamieszkiwanego przez zróżnicowaną pod względem wyznaniowym, etnicznymi oraz kulturowym ludność.

Ostatnia, trzecia część wywodów „Wahrnehmungen des historischen Brody” (Postrzeganie historycznych Brodów) poświęcona została analizie obrazu Galicyjskiej Jerozolimy w przekazach pamiętnikarskich, opisach podróży, beletrystyce itd. oraz próbie konfrontacji tego wizerunku z rzeczywistością.

Właściwe rozważania poprzedzają podziękowania, niezwykle istotne w kontekście skomplikowanych dziejów miasta wyjaśnienia dotyczące przyjętych reguł pisowni nazw geograficznych, nazwisk oraz zasad transkrypcji, wreszcie przedmowa oraz wstęp. Prócz tego na końcu książki znalazły się: dodatek zawierający m.in. tekst patentu z 1779 r. przyznającego miastu prawo wolnego handlu, bibliografia, spisy ilustracji, map, itd. oraz indeksy miejscowości i osób. Poszczególne wpisy, co zasługuje na podkreślenie, opatrzone krótkimi notkami o charakterze biograficznym. Całość posiada przejrzysty układ graficzny, zadbano również o staranną oprawę edytorską — tekst ilustrują liczne wykresy, tabele, mapy, ryciny oraz fotografie.

² <<http://homepage.univie.ac.at/boerries.kuzmany/index.html>> (dostęp: 27 VI 2012).

³ Tekst rozprawy dostępny jest w sieci pod adresem <<http://othes.univie.ac.at/2604/>> (dostęp: 27 VI 2012).

⁴ <<http://www.osteuropa-historiker.de/>> (dostęp: 28 VI 2012).

Największą zasługą Autora pozostaje przybliżenie dziejów tego niezwykle go ośrodka czytelnikom z Europy Zachodniej niedysponującym dotychczas poważniejszymi opracowaniami z tego zakresu. Niepodważalny wkład w poznanie dziejów Brodów stanowią przedstawione na podstawie słabo wykorzystanych, czy wręcz nieznanych dotąd materiałów części książki poświęcone historii miasta, jego międzynarodowej pozycji do 1848 r. Na uwagę zasługują także fragmenty poświęcone szkolnictwu.

Oceniając pracę B. Kuzmany'ego, należy stwierdzić, iż udało się mu zrealizować cel, którym było przybliżenie tak skomplikowanej materii historycznej. W zręczny sposób uporał się z prezentacją różnych aspektów życia miasta i jego mieszkańców. Niewątpliwym atutem książki pozostaje szerokie wykorzystanie źródeł archiwalnych. Imponująca swym rozmachem kwerenda prowadzona była nie tylko w Austrii i na Ukrainie, których archiwa dostarczyły gros materiałów, lecz także we Francji, Niemczech, Polsce oraz Rosji. Bogato udokumentowane pozostają szczególnie fragmenty dotyczące okresu od momentu przejścia miasta pod władzę austriacką w latach siedemdziesiątych XVIII w. do pierwszej połowy XIX w. Natomiast gorzej pod tym względem wypadają partie poświęcone epoce galicyjskiej autonomii. Słabą stroną wywodów pozostaje także sposób potraktowania zagadnień prawno-administracyjnych. Jakkolwiek Autor świadomie ograniczył się w tej sferze do niezbędnego minimum, nie można zapominać, że ich znajomość pozostaje kluczowa dla zrozumienia wielu z opisywanych w książce problemów.

Realizując tak ambitny, szeroko zakrojony program badawczy, nie sposób było uniknąć pewnych potknięć czy usterek. Na parę pozwolę sobie zwrócić w tym miejscu uwagę. Wprawdzie zakres prowadzonej kwerendy imponuje, niemniej pożądanym wydawało się jej uzupełnienie. Luki w tej sferze zaskakują tym bardziej, że dotyczą materiałów, do których badacz winien sięgnąć w pierwszej kolejności.

Przede wszystkim wyjaśnienia wymagałaby fakt ograniczenia kwerendy do pozostałej w Wiedniu części akt Cesarsko-Królewskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przy całkowitym pominięciu dotyczących właśnie spraw galicyjskich fragmentów spuścizn aktowych austriackich ministerstw przechowywanych obecnie w Warszawie, w AGAD (prócz wspomnianego MSW także C.K. Ministerstwa Finansów, Ministerstwa Handlu i Przemysłu, Ministerstwa Kolei Żelaznych, Ministerstwa Rolnictwa, Ministerstwo Robót Publicznych, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Wyznań i Oświaty)⁵. Można bowiem odnieść wrażenie, zapewne całkiem niesłuszne, iż zostały one pominięte wskutek niewiedzy, a nie świadomej decyzji badawczej. Nawet pobieżne przejrzanie dostępnych w sieci internetowej inwentarzy wskazuje, że wspomniane zespoły zawierają dokumentację przydatną z punktu widzenia omawianego tematu⁶.

⁵ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, Warszawa 1998, t. 2, s. 651–681.

⁶ W inwentarzu C.K. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych figurują m.in. akta doty-

W wykazie materiałów źródłowych stanowiących podstawę rozważań chciałoby się zobaczyć *Stenograficzne sprawozdania z posiedzeń Sejmu Krajowego...* Warto byłoby do nich sięgnąć m.in. celem przedstawienia potraktowanej w książce w sposób wyjątkowo skrótowy działalności przedstawicieli miasta na forum Sejmu Krajowego. Autor skupia się bowiem na Radzie Państwa (por. s. 139–143), jakkolwiek to właśnie we Lwowie zapadało wiele istotnych z lokalnego punktu widzenia decyzji (m.in. spraw przyznania miastu własnego statutu, zrelacjonowana przez Autora na podstawie pracy Filipa Friedmanna (s. 138–139)⁷.

W znacznie szerszym zakresie warto byłoby wykorzystać różnego typu urzędowe czy półurzędowe wykazy oraz spisy. Przykładowo, w bibliografii recenzowanej książki figuruje zaledwie jeden rocznik — 1882 — *Schematismus universi venerabilis cleri archidioeseseos metropolitanæ graecocatholicae Leopoliensis* (s. 364). Publikowane rokrocznie wydawnictwa tego typu stanowią kopalnię wiadomości na temat struktur organizacyjnych poszczególnych kościołów, życia religijnego poszczególnych wspólnot itp.

W dużo większym stopniu należało wyzyskać dostępną literaturę przedmiotu — wbrew pozorom nie tak obfitą. Zwłaszcza wybiórczo potraktowano dorobek polskiej historiografii ostatnich dwóch dekad. Pominięte zostały nawet fundamentalne dla poznania dziejów galicyjskiej społeczności wyznawców religii mojżeszowej opracowania takich badaczy, jak Tomasz Gąsowski (*Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1996) czy Jerzy Michalewicz (*Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji doby autonomicznej*, Kraków 1995). Obszerne fragmenty tych książek, poświęcone zagadnieniom społecznym oraz administracyjnym, pozwoliłyby lepiej zrozumieć kontekst funkcjonowania opisywanej w recenzowanej książce brodzkiej wspólnoty.

Celowe wydawałoby się również sięgnięcie do któregoś z opracowań omawiających zagadnienia prawno-ustrojowe po 1848 r., nawet mocno obciążonej bagażem ideologicznym książki Konstantego Grzybowskiego *Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii* (Kraków–Wrocław–Warszawa 1959). Odnosi się bowiem wrażenie, że Autor nie do końca orientuje się w specyficznych realiach Galicji okresu autonomii.

czące przeniesienia Izby Handlowo-Przemysłowej z Brodów do Tarnopola (sygn. 23), <<http://www.agad.archiwa.gov.pl/pomoce/ckMSW307.xml>> (dostęp: 8 VII 2012). Natomiast w zespole C.K Ministerstwo Robót Publicznych znaleźć można m.in. dokumenty odnoszące się do Towarzystwa Budowy Tanich Domów Mieszkalnych dla Urzędników w Brodach (sygn. 3), <<http://www.agad.archiwa.gov.pl/pomoce/ckprp311.xml>> (dostęp: 8 VII 2012).

⁷ Za pracą Friedmanna zamiast za polskim oryginałem cytowany jest nawet fragment wniosku o dostosowanie do potrzeb miasta zapisów ordynacji wyborczej dla gmin przez posła Włodzimierza hr. Russockiego (s. 139, p. 374). F. Friedmann, *Die galizischen Juden im Kampfe um die ihre Gleichberechtigung (1848–1868)*, Frankfurt am Main 1929.

Istotne z punktu widzenia omawianego tematu luki wykazuje lista wykorzystanych opracowań niemiecko- oraz anglojęzycznych. Przywołać można tutaj takie brakujące tytuły, jak: Marshy Rozenbilt *Reconstructing a National Identity. The Jews of Habsburg Austria during World War I* (Oxford 2001) lub Stefana Walza *Staat, Nationalität und jüdische Identität im Österreich vom 18. Jahrhundert bis 1914* (Frankfurt am Main 1996). Ustalenia autorów obu prac szeroko przedstawiających skomplikowane problemy świadomości narodowej żydowskich mieszkańców Austro-Węgier warto było uwzględnić, charakteryzując grupę zamieszkującą omawiany ośrodek (s. 125–160).

W pełni doceniając wysiłek Autora, należy stwierdzić, że przynajmniej niektóre z poruszonych w książce wątków zasługiwałyby na uzupełnienie lub rozwinięcie. Przykładowo, uwagi dotyczące przebiegu procesów narodotwórczych wśród ludności żydowskiej (s. 26) warto byłoby uzupełnić informacją, iż z punktu widzenia formalnego do końca istnienia Austro-Węgier Żydzi stanowili jedynie grupę wyznaniową ze wszelakimi tego faktu konsekwencjami, włącznie z zepchnięciem jidisz oraz hebrajskiego do sfery prywatno-religijnej⁸. Wielka szkoda, iż Autor nie pokusił się o uwzględnienie oddziaływania stacjonującego w Brodach garnizonu wojskowego na zamieszkującą miasto społeczność. Dane czerpane z *Gemeindelexikon* sugerują, że przynajmniej okresowo mogło ono pozostawać niebagatelne — zwłaszcza na sytuację demograficzną oraz strukturę wyznaniową. W 1900 r. spośród 17 361 mieszkańców nadgranicznego ośrodka znaleźć można było aż 888 żołnierzy. Na dodatek, najliczniejsi wśród wojskowych grekokatolicy, w liczbie ponad pół tysiąca, stanowili ok. ¼ wszystkich wiernych tego obrządku zarejestrowanych podówczas w mieście⁹.

Autorowi nie udało się uniknąć drobnych potknięć. Informację, że galicyjskie władze oświatowe zignorowały korzystne dla Brodów rozstrzygnięcie Trybunału Państwa z 1880 r. w sprawie znanej skargi miasta na odmowę udzielenia zgody na otwarcie w mieście szkoły powszechnej z niemieckim językiem wykładowym (s. 215–216), znaleźć można w literaturze¹⁰.

Powyższe spostrzeżenia nie umniejszają wartości recenzowanej książki. Wysiłkom austriackiego historyka zawdzięczamy pozycję wartościową, słusznie zasługującą na uwagę i polecenie. Z pewnością zyska ona stałe miejsce w brodzkiej historiografii.

Małgorzata Śliż
(Słupsk)

⁸ Zob. G. Stourzh, *Czy Żydzi w dawnej Austrii uznawani byli za narodowość?*, w: *Ze sobą, obok siebie, przeciwko sobie: Polacy, Żydzi, Austriacy i Niemcy w XIX i na początku XX wieku*, red. B. Breysach et al., Kraków 1995, s. 70–107.

⁹ *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*, t. 12, Wien 1907, s. 54; nota bene wydawnictwo to również nie zostało uwzględnione w omawianej pracy.

¹⁰ G. Stourzh, op. cit., s. 73–81.